

Etnološka biblioteka

Knjiga 73

Urednik
Miroslav Niškanović

Recenzenti
Prof. dr Saša Nedeljković
Prof. dr Ljiljana Gavrilović

*Recenzentska komisija za etnologiju i antripologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

Prof. dr Ivan Kovačević, prof. dr Vesna Vučinić,
dr Mladena Prelić, viši naučni saradnik

Uređivački odbor

Prof. dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, SAD), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Dušan Drljača, Beograd, prof. dr Mladen Šukalo (Filološki fakultet Univerziteta u Banjaluci, RS, BiH), prof. dr Bojan Žikić (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (Etnografski institut s Muzej, BAN, Sofija, Bugarska), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU, Beograd), dr Miroslava Lukić-Krstanović (Etnografski institut SANU, Beograd), prof. dr Dimitrije O. Golemović (Fakultet muzičke umetnosti, Beograd), dr Srđan Katić (Istorijski institut, Beograd), dr Aleksandar Krel (Etnografski institut SANU, Beograd).

Štampanje publikacije finansirano je iz sredstava Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije

**URBANI KULTURNI IDENTITETI
I RELIGIOZNOST U
SAVREMENOM KONTEKSTU**

Tematski zbornik

**Uredio
Danijel Sinani**

**Beograd
2013**

Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu

Etnologija i antropologija su dugo i često povezivane s proučavanjem tradicionalnih i seoskih kultura - u slučaju prve, ili plemenskih i egzotičnih kultura - u slučaju druge (ko)discipline. Međutim, nova srpska antropologija je često izlazila iz pomenutih okvira, a samo letimičan pogled na domaće etnološko/antropološke kurikulume u poslednje dve decenije, pokazaće da istraživanje i proučavanje tradicionalne kulture konstantno gubi korak za "savremenim" temama i fenomenima. Prethodno rečeno je još jasnije kada se ima u vidu činjenica da je antropologija inicijalno formulisana upravo kao nauka o Drugima. Dok su antropolozi kolonijalnih sila svoje Druge pronalazili na udaljenim novoosvojenim prostorima, u kontinentalnoj Evropi je drugost istraživana na mnogo dostupnijem i poznatijem terenu – u okviru sopstvenih tradicijskih "društava" i seoskih kultura. Nestajanjem elemenata koji su takvu drugost činile bitno različitom od gradskog života, te kontinuiranim migracijama na relaciji selo – grad, istraživački fokus etnologa i antropologa se izmešta u novo okruženje. Na svojevrsan na-

čin, ruralno je, dakle, ustupilo mesto urbanom u mnogim segmentima antropoloških istraživanja, ali, paradoksalno, i pored konstatovanog stanja stvari, proučavanjima urbanih kulturnih identiteta u domaćoj etnologiji i antropologiji nije se pristupalo sistematski, niti postoje publikacije u kojima bi bili objedinjeni rezultati do kojih se u razmatranju fragmenata navedenih fenomena došlo.

Ovaj zbornik predstavlja kompilaciju nekoliko različitih studija slučaja, koje za temu imaju urbane kulturne identitete i religioznost u savremenom okruženju i, iako se njime u domaću nauku ne uvode sistematska proučavanja ove oblasti, njegov značaj leži pre svega u činjenici da on donosi sveža promišljanja starih i novih problema, uvodi u polje istraživanja nove tematske oblasti i nagoveštava u kojim sve pravcima može da bude angažovana antropološka misao.

Tako, u uvodnoj studiji *Neki problemi proučavanja identiteta u Srbiji*, Ivan Kovačević i Vladimira Ilić razmatraju probleme na koje se može naići prilikom proučavanja savremenih kulturnih identiteta, bilo da se radi o njihovim etničkim, rodnim, regionalnim, lokalnim, grupnim ili individualnim parametrima. Bojan Žikić i Marija Ristivojević se u tekstu *Beograd kao kulturni simbol: mogući temat etnološkog i antropološkog proučavanja u okviru pokušaja formulisanja predloga za Beogradske studije*, zalažu za formiranje multidisciplinarnih, akademskih beogradskih studija, u okviru kojih bi etnološko-antropološka problemska posebnost trebalo da bude sadržana u proučavanju korišćenja Beograda u smislu kulturnog simbola u kulturnoj komunikaciji, te proučavanju kulturnih identiteta nastalih

upotrebom ovog kulturnog simbola. U tekstu *O (ne)mogućnosti zaštite religijskih koncepata i praksi kao nematerijalne kulturne baštine u kontekstu pridruživanja Republike Srbije Evropskoj uniji*, Miloš Milenković, imajući u vidu pojedina rešenja kojima se pribeglo u Zakonu o crkvama i verskim zajednicama, ukazuje na rizik suočavanja sa spornim situacijama prilikom definisanja "pripadnosti" kulturnog nasleđa, u kontekstu procesa pristupanja Evropskoj uniji, te predlaže model kojim bi se predupredili problemi prilikom dalje izrade regulative u vezi sa zaštitom kulturnog nasleđa. Ljubica Milosavljević i Marko Pišev, u radu *Prilog proučavanju urbanog kulturnog nasleđa putem dekonstruisanja procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema u Srbiji: preliminarna razmatranja* dekonstruišu proces konstruisanja starosti kao društvenog problema u Srbiji sredinom 19. veka, koji je zavisio od društvenih kretanja u gradu kao mestu u kojem je starost počela da se razvija na drugačiji način od one starosti koja je pripadala seoskoj sredini i u kojoj je bila samo lični ili porodični problem. U tekstu *Predstave o rokenrolu kao urbanom kulturnom nasleđu*, Marija Ristivojević i Bojan Žikić analiziraju specifičnosti lokalnih poimanja rokenrola i urbanosti na primeru novog talasa osamdesetih godina dvadesetog veka u Beogradu. U radu pod nazivom *Mesta straha: tretman urbanih fenomena u modernoj horor prozi – antropološka perspektiva*, Marko Pišev i Ljubica Milosavljević analizirajući fenomene vezane za gradski prostor kao mesto odvijanja "urbanog horora", na primeru tri moderne horor pripovetke i primenom strukturalno-semiotičkog metoda,

pokušavaju da proniknu u strukture smeštene u zaleđu kulturnih predstava koje metropolu mogu da učine mestom i izvorštem zla. Ana Banić Grubišić u tekstu *Slika grada u filmovima postapokalipse*, na osnovu popularnih kinematografskih predstava o gradu budućnosti, opisuje dva najčešća tipa grada budućnosti nakon apokalipse – futuristički grad napredne tehnologije i mali grad nazadne tehnologije i razmatra odnos prema gradu i gradskom životu uopšte. Ivana Gačanović u radu pod nazivom *O decentriranju navijačkih identiteta: ima li romantike u navijanju?* pažnju usmerava na identifikacione markere koji se koriste prilikom formiranja demarkacionih linija između svoje i sebi suprotstavljenje navijačke grupe, na specifičan način delimičnog izdvajanja iz sopstvene grupe, kao i na reverzibilni proces međudejstva kreiranja ličnog identiteta i navijačkih praksi. U tekstu *Religija i emocije: mogući pravci izučavanja*, Vladimira Ilić i Mladen Stajić se bave emocijama u religijskom kontekstu - pored ostalog, uticajem religije na emocije putem pobuđivanja, regulacije i upotebe emocija, te postavljaju pitanje svetih emocija kao posebne kategorije emocija i relativizuju hrišćanski oblikovane koncepte samokontrole i poniznosti kao ljudskih vrlina. Nina Kulenović i Danijel Sinani u radu *Altrernativni religijski identiteti: Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana – opšti podaci i struktura organizacije* razmatraju opšte podatke vezane za osnivanje, učenja i verske prakse Crkve Isusa Hrista svetaca poslednjih dana, kao i strukturu njene organizacije i njenog sveštenstva. Na kraju, u tekstu pod nazivom *Kratka istorija Crkve Isusa Hrista SPD u svetu i na prostoru bivše Jugoslavi-*

je, Mladen Stajić i Nina Kulenović predstavljaju istorijat Crkve Isusa Hrista svetaca poslednjih dana, počev od otkrovenja Džozefa Smita, prateći delovanje osnivača i najznačajnijih predsednika, kao i pojedine promene u njenoj religijskoj dogmi i praksi. U tekstu su predstavljene i najznačajniji događaji u razvoju organizacije na prostoru bivše Jugoslavije, kao i njena struktura u Srbiji danas.

Svi radovi u ovom zborniku nastali su kao rezultat istraživanja na projektima: *Urbano kulturno nasleđe i religioznost u savremenom kontekstu i okruženju* Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, *Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva* (177035), *Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji* (177017) i *Трансформација културних идентитета у савременој Србији у Европска унија* (177018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Na samom kraju predgovora, iskoristiću priliku i prostor koji mi je na raspolaganju da se zahvalim Ministarstvu kulture i informisanja na podršci koju je pružilo u realizaciji ovih istraživanja, svim učesnicima projekta i autorima koji su doprineli kvalitetu ovog izdanja, kao i Nini Kulenović i Mladenu Stajiću na svesrdnoj pomoći prilikom pripreme zbornika, te našem izdavaču - Srpskom genealoškom centru i kolegi Miroslavu Niškanoviću.

Danijel Sinani

Ljubica Milosavljević

Institut za etnologiju i
antropologiju
Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu
ljmilosa@f.bg.ac.rs

Marko Pišev

Institut za etnologiju i
antropologiju
Filozofski fakultet
Univerziteta u Beogradu
marko.pisev@f.bg.ac.rs

Prilog proučavanju urbanog kulturnog nasleđa putem dekonstruisanja procesa kon- struisanja starosti kao društvenog problema u Srbiji: preliminarna razmatranja¹

Apstrakt: Prilog proučavanju urbanog kulturnog nasleđa baziran je na dekonstrukciji procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema u Srbiji od otpočinjanja sazdavajućeg perioda sredinom 19. veka. Označeni proces konstruisanja analiziran je kroz dekonstrukciju dva odvojena, ali i preklapajuća, potprocesa ukupnog procesa konstruisanja. Prvi se odnosi na proces konstruisanja starosti kao društvenog problema u vezi sa nastankom i

¹ Rad je rezultat istraživanja na projektima: "Urbano kulturno nasleđe i religioznost u savremenom kontekstu i okruženju" Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, "Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva" (177035) i "Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji" (177017) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

razvojem penzijskog osiguranja, penzionih fondova i penzionisanog dela društva. Drugi je u vezi sa nastankom i razvojem organizovanog stanovanja za stare. Oba izdvojena potprocesa, međutim, snažno su zavisila od procesa koji su se odvijali u gradu, najpre kao administrativnom centru iz kojeg dolaze pravne regulative koje oblikuju ukupni proces konstruisanja, ali i kao mestu u kojem je starost počela da se razvija na drugačiji način od one starosti koja je pripadala autarhičnoj privredi sela i u kojoj je ranije mogla biti isključivo lični ili porodični problem.

Ključne reči: starost, konstruisanje, društveni problem, urbano kulturno nasleđe

Uvod

Konstruisanje *starosti* kao društvenog problema posledica je mnogostrukih društvenih, političkih, ekonomskih i privrednih kretanja u srpskom društvu u protekla gotovo dva veka, ali i međunarodnih uticaja koji su ih oblikovali.² Ovi uticaji, šire gledano, delovali su i na razvoj urbanog okruženja u označenom vremenskom rasponu, bez kojeg saznavajući proces starosti kao društvenog problema ne bi bio moguć. Ovaj prilog, stoga, pokušava da ukaže na najznačajnije procese koji su starost kao lični, tj. individualni problem transformisali u starost kao društveni problem. Drugim rečima, teži se ukazivanju na procese koji su omogućili da starost, ranije pripadajuća autarhičnoj se-

² Prilog je nastao kao rezultat šireg istraživanja (Milosavljević 2013).

oskoj privredi, krene put konstruisanja kao društvenog problema paralelno sa nastankom i narastanjem srpskog građanskog društva i razvoja institucija od sredine 19. veka. Ovi procesi nastavljaju se i u savremenom periodu tako da i dalje pružaju osnovu za razlikovanje starosti u seoskoj i gradskoj sredini, pri čemu starost u antropološkim proučavanjima valja shvatiti kao sociokulturni fenomen, ne kao biološku komponentu. Starost, dalje, valja shvatiti kao konstrukt, tj. niz ishoda, ne kao fiksirani fenomen (više u Milosavljević 2013).

Neke od važnijih uvodnih napomena odnose se na to da starost, u istorijskom sledu, sve do savremenog perioda nije pripadala istovetnoj dobnoj strukturi stanovništva, niti svim kategorijama društva. Najoštriji rez odnosi se upravo na podvojenost urbanog i ruralnog okruženja i proishodeće posledice življenja u jednoj ili drugoj sferi, pri čemu starost kao konstruisani društveni problem možemo posmatrati i kao proishodeći iz urbanog kulturnog nasleđa. Za potrebe preliminarnih razmatranja, ukratko, biće ukazano na načine na koje je starost kao društveni problem sazdavana kroz nastanak penzijskog osiguranja, razvoj penzionih fondova i formiranje penzionisanog dela društva, kao i kroz nastanak i razvoj organizovane institucionalne brige o starima (više u ista, 2013). Ova dva prožimajuća potprocesa konstruisanja starosti kao društvenog problema nedvosmisleno pripadaju procesima koji su oblikovani u urbanom okruženju ranije izrazito ruralnog društva, time uspostavljajući uslove za konstruiranje starosti koja i danas na drugačije načine pripada selu i one koja pripada gradu.

Metodološki postupak

Pokušaju da se odgovori na postavljeni zadatak – odnosno da se odgovori na pitanje na koje načine je starost kao društveni konstrukt povezana sa procesima koji su se odvijali u urbanom okruženju, time transformišući i okruženje i starost (iz ličnog u društveni problem) – bilo je pristupljeno putem dekonstruisanja označenog procesa konstruisanja. S tim ciljem, ukratko, bila je sprovedena analiza prema modelu *prirodne istorije* koji preporučuju dvojica društvenih konstruktivista – Malkom Spector i Džon Kicus (Spector and Kitsuse 1973). Pomenuti model je prerađena verzija originalnog analitičkog metoda koji je formulisao Herbert Blumer (Blumer 1971). Jedna od novina koju uvode dvojica autora, a koja je rezultat postuliranog modela tzv. prirodne istorije, podrazumeva mogućnost praćenja procesa konstruisanja tokom dužeg vremenskog perioda. Ova mogućnost, u slučaju konstruisanja starosti kao društvenog problema, kao i u slučaju praćenja značajki vezanih za ovde postavljeni zadatak, bila je od najvećeg značaja. Dvojica autora, u najkraćem, ne određuju društvene probleme kao statičke uslove, već kao sled događaja. Zbog toga, oni i predlažu dati četvorofazni model u kojem svaku od faza karakterišu posebne dinamike ili procesi, različite vrste aktivnosti i dilema, s veoma važnom napomenom da linearna progresija nije neophodna (Spector and Kitsuse 1973).

Smernice za empirijsko istraživanje u četiri faze mogle bi se sažeti na sledeći način: *Prva faza* podrazumeva nastojanje pojedinih grupa da odbrane postojanje određenih sta-

nja, da ih definišu kao uvredljiva, štetna i nepoželjna, zatim da obznanе zahteve i podstaknu kontroverzu, time stvarajući javnu ili političku debatu. *Druga faza* je faza prepoznavanja legitimnog stava grupe od strane zvaničnih organizacija, agencija ili institucija, što može dovesti do pokretanja zvanične istrage, davanja predloga za reformu, ali i do osnivanja tela koja bi odgovorila postavljenim zahtevima i tvrdnjama. *Treća faza* započinje kada dođe do ponovnog pojavljivanja zahteva i tvrdnji od strane grupe koja je nezadovoljna ustanovljenim procedurama, birokratskim rukovanjem žalbama i nemogućnošću postizanja poverenja kada se radi o procedurama. Poslednja faza, tj. *četvrta faza* nastupa u onom trenutku kada žalbena grupa odbije da primi odgovor na postavljene zahteve i tvrdnje ili kada dođe do potpunog izostajanja odgovora od strane agencije ili institucije. Kao rezultat, javljaju se aktivnosti sa ciljem uspostavljanja alternative – paralelnih ili kontra-institucija kao odgovor na uspostavlјenu proceduru koja ne zadovoljava žalbenu grupu... (Spektor i Kicus 1973; Milosavljević 2010, 169).

Upravo ove četiri faze poslužile su za dekonstruisanje procesa starosti kao društvenog problema (više u Milosavljević 2013). Međutim, budući da starost nije konstruisana iz jednog izvorišta, prvi proučavani tok konstruisanja starosti kao društvenog problema prati proces uspostavljanja penzijskog osiguranja, penzionog sistema i formiranja penzionisanog dela društva. Dati tok doseže do savremenih pitanja u vezi sa konstruktom koji je posledica dugotrajnih civilizacijskih ali i unutrašnjih državnih kretanja, uvek neraskidivo vezanih za urbano okruženje. Ono

na šta je na ovom mestu potrebno skrenuti pažnju jeste to da su ovi procesi najuže vezani za proces profesionalizacije koji se odvijao upravo u gradskim centrima, na taj način postepeno razdvajajući starost kao individualni problem autarhičnog sela od starosti kao društvenog problema, koji je proizvod procesa koji se odvijaju u gradskoj sredini kojoj pripadaju institucije kao kreatori procesa i sprovodioci programiranih akcija. Drugi tok procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema vezan je za organizovano zbrinjavanje i stanovanje u starosti gde je, takođe, uočen međudnos između označenog procesa konstruisanja i onih procesa koji su se odvijali u gradu. Najkarakterističniji među njima podrazumevao je razvoj domova za stara lica na temelju uboških domova koji nastaju kao pokušaj baratanja problemom *siromaštva* kontinuirano narastajuće gradske sirotinje. Razlozi za odvojeno upućivanje u dva gotovo paralelna toka procesa konstruisanja koja se, kako je rečeno, u izvesnoj meri preklapaju, ne leže samo u činjenici da su se odvajanjem stekli pogodniji uslovi za praćenje procesa konstruisanja, nego i u činjenici da formirajuće faze dva potprocesa, u okviru jedinstvenog procesa, proističu iz različitih svojstava. Početak procesa konstruisanja starosti koji je u vezi sa penzijama, ukratko, upućuje na privilegije, dok početak procesa konstruisanja starosti kroz zbrinjavanje i smeštaj u starosti, tj. kroz organizovanu domsku brigu, upućuje na prepoznavanje starih u korpusu nevoljnika ujedinjenih, mahom, u siromaštvu. Ono što im je takođe zajedničko, i što će biti pokazano u ovom prilogu, jeste i činjenica da su

označeni procesi podvajali *starosti* na onu koja pripada urbanom okruženju i na onu koja biva oblikovana širim društvenim procesima koji dopiru iz označenog okruženja i koja postepeno, u višedecenijskom sledu, kreće put konstruisanja kao društvenog problema i u seoskim okvirima.

Starost i penzije

Interesovanje različitih naučnih disciplina za temu starosti u izvesnoj meri je motivisano "apokaliptičnim" predviđanjima skopčanim sa produžetkom ljudskog veka. Ukratko, jedan od glavnih razloga savremenog interesovanja za probleme starosti i starenja moguće je pronaći u porastu broja ostarelog stanovništva u ukupnoj populaciji u Evropi i svetu (prema Filipović 2009, 16). Isto važi i za domaće prilike za koje je karakteristično i kontinuirano uvećavanje broja stanovnika u urbanim zonama, što je dalje vodilo tome da se označeni problem najčešće vezuje za gradske sredine.³ Na ovom mestu moguće je ukazati i na

³ Zato što najveći broj starih ljudi živi u gradu i što se najveći broj akcija usmerenih prema starima odvija u gradu. Međutim, valja imati na umu da je zaoštrenost problema veća u seoskim zonama koje su često naseljene isključivo staračkim stanoništvom. Ovome valja dodati i to da je za potonje stanovništvo karakteristično i to da najveći broj starih bez primanja živi upravo na selu, čime njihova starost ostaje izvan procesa društvenog konstruisanja. Kako ovi problemi i dalje pripadaju redu ličnih problema, akcenat priloga neće biti na njima.

to da su se tokom proteklih decenija kontinuirano pomeralle "tačke" u budućnosti koje su bile ocenjivane kao one u kojima će doći do zaoštavanja problema u vezi sa porastom udela starije populacije. Nedavna smena dva veka obično je bila viđena kao trenutak kada će problem eskalirati, dok se danas 2050. godina najčešće određuje kao ona u koju će biti preneti kulminacija označenog problema, pri čemu "najmračnije prognoze polaze od pretpostavke da će u XXI veku i najrazvijenije zapadne ekonomije doživeti kolaps pod teretom izdvajanja za stare" (Gudović 2006, 88). Starost, dakle, konstruisana je najpre u vezi sa sferom rada ali je prevodjenjem u "teret" za budžet, iz kojeg se finansiraju penzije i vidovi socijalne zaštite, konstruisana i kao problem u vezi sa siromaštvom, što će biti moguće pokazati u nastavku ovog priloga.

O starosti kao "mutnoj" i "neodređenoj" piše Žorž Minoa, francuski istoričar starosti, dodajući da "ništa nije nepostojanije od obrisa starosti, te fiziološko-psihološko-društvene složenosti" (Minoa 1994, 11). Autor, ipak, nudi i način da se nepostojanost "prelaza" prevede u kriterijum za određivanje starosti. Jedini čin koji obeležava taj prelaz, po njegovom shvatanju, pripada našem vremenu, "veštački" je i podrazumeva povlačenje u penziju – "trenutak koji više određuju društveno-ekonomske prinude nego stvarne godine starosti" (isti 1994, 11). I drugi autori povezuju konstruisanje starosti sa činom penzionisanja. Konkretnije, formulisanje uslova za sticanje prava na starosnu penziju vodi načinu da se definiše i sama starost, što će biti jedna od definicija koja će biti prihvaćena i u ovom prilogu. Starost je,

ukratko, društveno konstruisana, a kako ne postoje godine koje bi mogle da se odrede kao "normalne" za penzionisanje (prema Marshall and Taylor 2005, 573), tako ne postoje ni godine od kojih bismo mogli računati starost. One su proizvod raznorodnih društvenih, političkih, privrednih i ekonomskih kretanja u društvu koje ih propisuje, što je i jedan od osnovnih razloga zbog kojih gerontološka definicija – a koja starost određuje počev od šezdesetpete godine života (prema Sumrak 2010, 45) – neće biti preuzeta na ovom mestu. Činjenica da se na ovakav način definisana starost nije uvek poklapala sa prelomnom tačkom u životu zaposlenog pojedinca, za koju Senka Kovač u studiji o starijim Beograđanima podseća da je možda i jedna od najtežih (Kovač 2010), vodila je potrebi da se lociraju sve promene u definisanju starosti kao sociokulturne kategorije proistekle iz sfere rada. Ove promene bilo je moguće pratiti počev od 1861. godine kada je prvi put formulisan dobni kriterijum za penzionisanje činovnika, nakon što su 1841. godine, stupanjem na snagu *Uredbe o penzijama činovnika*, uvedene prve penzije. Proces redefinisavanja, ukratko, odvija se u kontinuitetu do današnjih dana, a posledica je mnogobrojnih unutrašnjih i spoljašnjih uticaja i glavni je uzrok priznavanja starosti u različitim sferama društvenog života tokom različitih perioda.

Da bi bilo moguće uputiti na značajke koje se tiču procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema, kao onih koje su u direktnoj vezi sa procesima koji iz urbanih zona diktiraju odvijanje društvenih procesa, nužno je uputiti na ključne preduslove za konstruisanje starosti kao

društvenog problema. Oni se, naime, nalaze u modelima carstava koji su poslužili kao ugledajući za ustrojstvo srpske države koja se razvijala tokom 19. veka. Prevaga tzv. austrijskog modela nad osmanlijskim i pokušaj uklapanja nove države u evropske okvire označiće prvu važnu promenu referentnog okvira kao preduslova za otpočinjanje procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema u okviru sazdavajućeg i narastajućeg građanskog društva. Konstruisanje starosti kroz penzije započinje u 19. veku i podrazumeva donošenje prvih propisa koji uređuju uvođenje penzija i koji, sledstveno, utiču na nastanak penzionih fondova. Nastanak *novih ljudi* – penzionera, kako će biti pokazano, najuže je vezan za proces profesionalizacije koji se, pod apostrofiranim uticajima, odvijao u urbanim zonama.

Penzije u Srbiji, u najkraćem, moguće je, dakle, posmatrati kao odgovor na profesionalizaciju. Pravo na penziju najpre, i u najvećem obimu, ostvarili su činovnici kao narastajući i najelitniji sloj onovremenog društva. Činovnički sloj je formiran usložnjavanjem procesa profesionalizacije i izgradnjom novih i/ili modifikovanjem institucija nasleđenih iz perioda prethodećih, tuđinskih, a sloj je društva koji je ostvario značajne političke pozicije u nastojanju da ograniči apsolutnu vlast vladara, onda kada u sklopu šireg obezbeđenja čitavog seta prava dolazi i do uspostavljanja penzijskog osiguranja. Nešto kasnije, to pravo stiču i zanatlije, s tim da su samo najbogatiji mogli podmiriti obaveze i ostvariti predviđena prava. Kada je reč o radničkom osiguranju, ono je bilo svedeno na pojedine pro-

fesije koje su imale vlastite propise u pogledu socijalnog osiguranja, kao što je to bio slučaj sa rudarskom profesijom koja se oslanjala na bratinske kase. *Zakon o radnjama*, posle višegodišnjih političkih odmeravanja snaga i pregovaranja, najzad je donet 1910. godine, uređujući i osiguranje radnika. U pogledu potonjeg, među obaveznim osiguranjima našla su se osiguranja za slučaj bolesti i nesreće na radu, dok su sva ostala, među kojima je bilo i osiguranje za slučaj starosti, bila predviđena samo kao fakultativna. Ratne godine, koje su za Srbiju trajale od 1912. do 1918. godine, odložile su primenu i ovako nepotpunog Zakona. Ono što je, međutim, na ovom mestu važno potcrtati jeste to da su činovnici, kao i zanatlije i radnici bili onaj sloj društva koji je nastao i nastavio da se pojavno i brojčano usložnjava u urbanim zonama. Starost na selu i dalje je pripadala autarhičnoj privredi i time redu ličnih ili porodičnih problema bez upliva sazdaavajućih regulativa (više u Milosavljević 2013).

Za formulisanje problema nakon Prvog svetskog rata karakteristična je stagnacija do pred Drugi svetski rat, s tim što radničko osiguranje, najzad, sa projekta na papiru prerasta u delatnu praksu. Međutim, *Osiguranje za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti*, iako je bilo predviđeno novim, posleratnim zakonskim rešenjem, ponovo će ostati izvan njegovog fokusa, a time i izvan sprovođenja u delo sve do 1937. godine. Ipak, zbog činjenice da je uvođenje zakonskih regulativa bilo vezano za potpisivanje međunarodnih mirovnih ugovora (pre svega Versajskog ugovora čiji su uticaji preneti u Vidovdanski ustav i u principe na kojima je formirana onovremena socijalna politika, što je preneto u

Zakon o osiguranju radnika 1922. godine) zaustavljanje označenog procesa bilo je nemoguće i pored svih ometajućih faktora u koje valja ubrojati: brojne političke, privredne i socijalne probleme, u kombinaciji sa globalnim potresima, kakva je bila privredna kriza. I za ovaj period moguće je istaći to da se radništvo razvijalo u narastajućim urbanim zonama, paralelno sa administrativnim aparatom (više u Milosavljević 2013).

Za period nakon Drugog svetskog rata karakteristični su pojava i rast novog dela društva – penzionera. Ono što označeni period snažno obeležava jeste činjenica da je formiranje penzionisanog dela društva u *punom obimu* koincidiralo, upravo, sa periodom nastanka nove države i da ga je nedvosmisleno obojilo ideološko udaljavanje od Kraljevine Jugoslavije na svakom planu, pa i na planu socijalnog osiguranja. Zbog toga je važno skrenuti pažnju upravo na označena ideološka razgraničenja koja se vremenski poklapaju sa stvaranjem penzionisanog dela društva u punom obimu, pri čemu puni obim i dalje ne podrazumeva sveobuhvatnost iako se starosni kriterijum za penzionisanje spušta sa 70 godina, čak na 50. i 55. godinu života i iako se obim profesionalnih grupa koje su stekle pravo na penzijsko osiguranje širi – što upućuje na svu fluidnost određenja starosti kada je ona u vezi sa sferom rada. Propisana prava postala su deo standardnih mera, a sama penzija prestala je da bude izuzetak rezervisan samo za pojedine sfere rada, s tim da sfera priznatog rada od strane onovremenog društva i dalje pripada isključivo urbanim zonama koje se kontinuirano razvijaju (više u Milosavljević 2013).

S druge strane, starost seoskog stanovništva kreće put konstruisanja kao društvenog problema tek od uvođenja poljoprivrednih penzija, tj. od uvođenja poljoprivrednika u sistem osiguranja. Na proces konstruisanja starosti kao društvenog problema, u delu u kojem se on odnosi na penzijsko osiguranje opšte uzev, uticalo je i definisanje tzv. društveno korisnog rada kao onog koji vodi ostvarenju datog prava. Konkretnije, činjenica da se rad poljoprivrednika odvijao u okviru privatne svojine vodila je tome da se njihov rad nije tretirao na zahtevani način, što je starost ove populacije zadugo ostavljalo izvan procesa konstruisanja kao društvenog problema. Međutim, kasniji samoupravljački procesi bili su presudni za uvođenje najpre dobrovoljnog, a onda i obaveznog penzijskog osiguranja. Ova promena bila je zagarantovana Ustavom iz 1974. godine, koji je nalagao obuhvat svih građana penzijskim i invalidskim osiguranjem. Tako je postalo moguće da dobrovoljno penzijsko osiguranje poljoprivrednika uđe u primenu 1979. godine, s tim da su najstariji poljoprivrednici ostali izvan obuhvata osiguranja. Obavezno osiguranje udruženih zemljoradnika (koji će kasnije biti preimenovani u poljoprivrednike) uvedeno je 1982. godine, a od 1986. godine penzijsko osiguranje postaje obavezno za sve poljoprivrednike (više u Milosavljević 2013).

Domovi za stare

Upućivanje na ključne karakteristike koje se tiču organizovanog stanovanja u starosti ima zadatak da doprinese osvetljavanju odvojenog toka procesa konstruisanja staro-

sti kao društvenog problema koji se, u širem smislu, odnosi i na organizovano stanovanje i na zbrinjavanje ostarelih lica. Ovaj potproces procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema nije u potpunosti odvojen od onog u čijem su središtu penzijsko osiguranje i "proizvedeni" penzioneri, ali ispoljava značajno drugačija polazišta za otpočinjanje označenog procesa. Dok se u prethodnom slučaju radilo o priznavanju određenih prava povlašćenom sloju društva, sledstveno tome i obaveza, u ovom slučaju se radilo o socijalnoj meri usmerenoj prema ugroženima – ne nužno i starima – kao izvorištu iz kojeg će i starost poći put sazdanja kao društvenog problema. Ukratko, dok se o počecima označenog procesa u prvom slučaju može razmišljati u kategoriji privilegije, u drugom slučaju se radilo o pružanju pomoći.

Da bi označeni proces bilo moguće razumeti, neophodno je pružiti osnovne napomene o nastanku savremenih domova za stara i penzionisana lica, tj. o preduslovima koji su doveli do prakse osnivanja domova za stare u godinama nakon Prvog svetskog rata. Označena posleratna praksa, naime, naslanjala se na ranija osnivanja prihvatilišta za one koji su bili obuhvaćeni širim problemom *ubogih*. Akcioni planovi, kao deo šitih reformskih mera Austrougarske monarhije na teritoriji Vojvodine, ukratko, doveli su do osnivanja uboških tj. sirotinjskih domova u gradskim sredinama u kojima su utočište pronalazile i starije osobe. Ove mere će za proces potonjeg konstruisanja starosti kao društvenog problema u okviru srpske države biti važne kao ugledajući modeli tokom 19. veka, ali i kao nasleđe na kojem će se razvijati so-

cijalna politika počev od osnivanja Kraljevine SHS 1918. godine. Ova, najpre, neizdiferencirana briga nastaviće se kroz osnivanje staračkih domova na označenim principima, kao i u nastavku rada već postojećih domova na pridodatoj teritoriji Vojvodine. Ono što je za ovaj prilog važno istaći jeste to da je u označenom vidu zbrinjavanja, u delu u kojem se on odnosio na organizovanje stanovanja i zbrinjavanja u starosti nakon Prvog svetskog rata, moguće pronaći tragove brige o narastajućoj gradskoj sirotinji i kroz preuzimanje modela brige o različitim nevoljnicima putem osnivanja bolnica pod nazivom *špitalj*.⁴ One su, naime, pored medicinske funkcije imale i obavezu lečenja siromašnih i beskućnika, a među njima i starih.

Boljem razumevanju okolnosti pod kojima je formiran izvedeni imperativ učestvovanja u zbrinjavanju i lečenju svakovrsnih nevoljnika, ukratko, poslužilo je osvetljavanje odnosa između nastajuće srpske države i pojedinca koji sve češće uhlebljenje nalazi u gradu, u kojem nastavlja da živi i u starosti. Paralelno s ovim procesom, tekao i proces naraštanja gradske sirotinje prema kojoj su bile usmerene prve akcije grada (pa i države) s ciljem njenog zbrinjavanja.

Prve organizovane akcije za smeštaj ugroženih starih, dakle, javile su se nakon Prvog svetskog rata kada stari postepeno počinju bivaju prepoznati kao zasebna kategorija društva, s tim da se na planu stanovanja i zbrinjavanja sreće ujedinjavanje u problemu sa nemoćnima različitih profila

⁴ Kasnija upotreba termina *špitalj* podrazumevaće savremeniji vid bolnice.

kod kojih se siromaštvo izdvajalo kao dominirajuća karakteristika. Dokaz ovoj tvrdnji pronalazi se u činjenici da su najpre siromašni stari stekli pravo na domski smeštaj, te da su prvi domovi građeni upravo za socijalno ugrožene stare. Međutim, njihovo, makar i delimično, izdvajanje jeste razlog zbog kojeg je poratni period sagledavan kao onaj od kojeg započinje prirodno-istorijski sled u procesu konstruisanja starosti kao društvenog problema, u toku procesa konstruisanja koji se odnosi na organizovano zbrinjavanje i stanovanje (više u Milosavljević 2013). Mere koje su tome doprinele bile su izraz eksternih uticaja preoblikovanih u skladu s lokalnim specifičnostima. Ukratko, modernizacioni procesi, koji su tekli paralelno sa zakasnelom industrijalizacijom, uslovili su uspostavljanje konkretnih ustanova, mada je i dalje izostajalo u potpunosti izdiferencirano zbrinjavanje. Sam pravni osnov pružen je u *Vidovdanskom ustavu* Kraljevine SHS iz 1921. godine koji je, u izvesnoj meri, rezultat eksternih pritisaka i usvajanja inostranih modela rešavanja različitih problema (više u Čalić 2004).

Ono što je za ovaj prilog najvažnije istaći jeste to da se mreža domova za stara lica razvijala na temelju uboških domova koji su imali zadatak da amortizuju narastajući problem siromaštva u gradovima usled izraženijih industrijskih radnih migracija. Karakter industrijskih radnih migracija bio je takav da je pomerao seosko stanovništvo najpre ka najbližim radnim centrima, a nedostatak uslova za izbaavljenje iz siromaštva tokom kriznih perioda činio je da one prevazilaze lokalne okvire. Međutim, koliko god da su ljudi išli daleko u potrazi za uhlebljenjem, činjenica jeste da su

svi industrijski gradovi istrpeli veliki pritisak, a među njima i gradovi čiji primeri upućuju na kontinuitet između uboških i kasnijih domova za stara lica. To su, u prvom redu: Kragujevac, Šabac, Kruševac, Jagodina, Knjaževac, Novi Sad...

Međutim, neposredno po okončanju Drugog svetskog rata bilo je moguće uočiti prostorni diskontinuitet u pružanju smeštaja i brige starim licima u gradskim zonama. Ključna karakteristika označenog diskontinuiteta podrazumevala je iseljavanje domova iz gradskih sredina i naseljavanje korisnika u domove otvorene u ruralnim oblastima. Ovo preinačenje nije bilo apsolutno, što se može pokazati na primeru vojvođanskih gradova, ali je olakšalo prekrajanje prirodne istorije društvenog problema u delu u kojem je on vezan za organizovano stanovanje u starosti. Druga okolnost koja je pogodovala označenom prekrajanju jeste činjenica da su predratni domovi promenili namenu u gradskim sredinama usled čega je bio olakšan zaborav prakse koja je prethodila akcijama preduzetim u društvu koje preuzima novu orijentaciju. Razloge za ovakvo postupanje valja pronaći upravo u posleratnom ideološkom zaokretu kojim se insistiralo na novim rešenjima i na akcijama u čijem su središtu bili problemi radništva. Tako se dogodilo da među socijalnim pitanjima, ona orijentisana na domsko zbrinjavanje starih budu skrajnuta. Pored toga, raskidu s predratnim nasleđem, pristupljeno je zato što nije postojala spremnost ili mogućnost da se nepovoljno stanje reši na drugačiji način od onog koji je podrazumevao iseljavanje starih na seoska gazdinstva, gde se od onih sposobnijih očekivalo da privređuju. Činjenica da je novo društvo bilo okrenuto no-

vom čoveku, aktivnom radniku, kao i činjenica da je novo društvo bilo posvećeno odgajanju novog naraštaja za novo vreme, nije ostavila prostora (i u doslovnom smislu) za čoveka koji je ostario u predašnjem uređenju, pa ni ostarelom radniku. Da bi starost krenula novim putem konstruisanja kao društvenog problema i da bi zadobila legitimitet, bilo je potrebno da bude "proizveden" novi *starac*, pripadajući novom državnom modelu, *starac pensioner* – gde bi se starost kroz penzije i starost kroz organizovano zbrinjavanje najzad preklopile u zajedničkom procesu konstruisanja starosti kao društvenog problema.

Jedan od ishoda na ovaj način konstruisane starosti bilo je otvaranje "prvih" domova za penzionere, opet, u urbanim zonama. Činjenica da su osnovani domovi koji su prvi put bili orijentisani ka penzionerima ne može neutralisati činjenicu da su prvi domovi za stare bili domovi za siromašne stare koji su živeli u gradu. Kao posledica opisanih kretanja javlja se upravo ona koja nas suočava sa tim da se organizovano zbrinjavanje starih i dalje odvija u gradovima. Izlaženje iz gradske sredine i pružanje organizovanog zbrinjavanja starih i u manje urbanizovanim zonama danas pripada delatnosti privatnih domova za stara lica koji mahom posluju u sivoj zoni, time željeno ostajući izvan procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema.

Završna razmatranja

Jedan od osnovnih zaključaka koji je moguće izvesti na osnovu preliminarnih razmatranja međuodnosa urbanog kul-

turnog nasleđa i procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema, od otpočinjanja sazdavajućeg perioda sredinom 19. veka do savremenog perioda, jeste da je proces konstruisanja snažno i istrajno zavisio od razvoja gradova u Srbiji. Sam proces konstruisanja starosti kao društvenog problema bilo je moguće razdeliti na dva odvojena, ali donekle i preklapajuća, potprocesa konstruisanja. Prvi, i hronološki stariji, odnosi se na nastanak penzijskog osiguranja, penzionih fondova i penzionisanog dela društva; dok je drugi potproces bilo moguće sagledati kroz nastanak i razvoj organizovanog smeštaja, odnosno kroz domove za stara lica. I u jednom i u drugom potprocesu konstruisanja starosti kao društvenog problema, grad – najpre kao administrativni centar iz kojeg stižu pravne regulative koje označavaju početak procesa konstruisanja, ali i kao mesto u kojem je starost počela da se razvija na drugačiji način od one starosti koja je pripadala autarhičnoj privredi sela i u kojoj je mogla biti isključivo lični ili porodični problem – ima jedan od presudnih uticaja. Upravo ovi uticaji sugerišu na to da proučavanje procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema ne bi bilo moguće bez dekonstruisanja relevantnih procesa koji su se odvijali u urbanim zonama, bez obzira na to da li je proučavanje usmereno ka starosti kao sociokulturnom fenomenu koji pripada urbanoj ili ruralnoj zoni.

Pored iznetog zaključka, moguće je uputiti i na to da istrajnost procesa koji su bili predmet preliminarog razmatranja ukazuje na svu složenost analiziranih potprocesa konstruisanja starosti kao društvenog problema, ali i na mogućnost predviđanja da starost kao konstruisani društveni problem,

danas pripadajući i selu i gradu, neće u skorije vreme nestati iz "arene" koju deli sa drugim društvenim problemima.

Literatura

- Blumer, Herbert. 1971. Social Problems as Collective Behavior. *Social Problems* 18(3): 298-306.
- Čalić, Mari-Žanin. 2004. *Socijalna istorija Srbije 1815-1941: usporeni napredak u industrijalizaciji*. Beograd: Clio.
- Filipović, Mileva. 2009. Društvena konstrukcija starosti. *Gerontologija* 36(1): 16-24.
- Gudović, Zoran. 2006. Stare osobe u svetlu društvenih promena. *Socijalna misao* 2: 87-111.
- Kovač, Senka. 2010. Na životnim raskrsnicama: predstave Beograđana o svojoj starosti. *Etnoantropološki problemi* 5 (3) (n.s): 57-74.
- Marshall, Victor W. and Philip Taylor. 2005. "Restructuring the Lifecourse: Work and Retirement". In *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, ed. Malcolm L. Johnson, 572-582. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milosavljević, Ljubica 2013. *Konstruisanje starosti kao društvenog problema*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Minoa, Žorž. 1994. *Istorija starosti: od antike do renesanse*. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Spector, Malcolm and John I. Kitsuse. 1973. Social Problems: A Re-Formulation. *Social Problems* 21(2): 145-159.
- Sumrak, Dejan. 2010. *Opšta gerontologija: antropologija starosti*. Beograd: Socijalna misao.

Sadržaj

Danijel Sinani	
URBANI KULTURNI IDENTITETI I RELIGIOZNOST U SAVREMENOM KONTEKSTU	5
Ivan Kovačević i Vladimira Ilić	
NEKI PROBLEMI PROUČAVANJA IDENTITETA U SRBIJI	11
Bojan Žikić i Marija Ristivojević	
БЕОГРАД КАО КУЛТУРНИ СИМБОЛ: МОГУЋИ ТЕМАТ ЕТНОЛОШКОГ И АНТРОПОЛОШКОГ ПРОУЧАВАЊА У ОКВИРУ ПОКУШАЈА ФОРМУЛИСАЊА ПРЕДЛОГА ЗА БЕОГРАДСКЕ СТУДИЈЕ	29
Miloš Milenković	
O (NE)MOGUĆNOSTI ZAŠTITE RELIGIJSKIH KONCEPTA I PRAKSI KAO NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE U KONTEKSTU PRIDRUŽIVANJA REPUBLIKE SRBIJE EVROPSKOJ UNIJI	49
Ljubica Milosavljević i Marko Pišev	
PRILOG PROUČAVANJU URBANOG KULTURNOG NASLEĐA PUTEM DEKONSTRUISANJA PROCESA KONSTRUISANJA STAROSTI KAO DRUŠTVENOG PROBLEMA U SRBIJI: PRELIMINARNA RAZMATRANJA	81

Marija Ristivojević i Bojan Žikić PREDSTAVE O ROKENROLU KAO URBANOM KULTURNOM NASLEĐU	101
Marko Pišev i Ljubica Milosavljević MESTA STRAHA: TRETMAN URBANIH FENOMENA U MODERNOJ HOROR PROZI – ANTROPOLOŠKA PERSPEKTIVA	119
Ana Banić Grubišić SLIKA GRADA U FILMOVIMA POSTAPOKALIPSE	149
Ivana Gačanović O DECENTRIRANJU NAVIJAČKIH IDENTITETA: IMA LI ROMANTIKE U NAVIJANJU?	173
Vladimira Ilić i Mladen Stajić RELIGIJA I EMOCIJE: MOGUĆI PRAVCI IZUČAVANJA ...	197
Nina Kulenović i Danijel Sinani ALTERNATIVNI RELIGIJSKI IDENTITETI: CRKVA ISUSA HRISTA SVETACA POSLEDNJIH DANA – OPŠTI PODACI I STRUKTURA ORGANIZACIJE	215
Mladen Stajić i Nina Kulenović KRATKA ISTORIJA CRKVE ISUSA HRISTA SPD U SVETU I NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE	241

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čika Ljubina 18-20. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka. Beograd 2013.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2:39(082)

УРБАНИ културни идентитети и религиозност у савременом контексту : тематски зборник / уредио Данијел Синани. – Београд : Српски генеалошки центар : Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета, 2013 (Београд : Српски генеалошки центар). – 270 стр. ; 17 цм. – (Етнолошка библиотека / [Српски генеалошки центар] ; књ. 73)

Тираж 500. – Стр. 5-9: Предговор / Данијел Синани. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-83679-89-8

- a) Религија – Антрополошки аспект – Зборници
- b) Културни идентитет – Зборници

COBISS.SR-ID 203678988